

HALK ANLATILARINDA ARMAĞAN-ERGINLEME İLİŞKİSİ

The Presents and the Initiation Relationship in Folk Narratives

Взаимосвязь Приношений и Посвящений в Народных Сказаниях

Evrım ÖLÇER ÖZÜNEL*

Gazi Türkiyat, Bahar 2013/12: 59-65

Özet: Armağan insan hayatında ilk zamanlardan beri bir iletişim aracıdır. Sunulduğu ilk dönemlerden itibaren armağan ile kutsal arasında kurulan güçlü bağ halk yaşamının pek çok alanına da yansımıştır. Halk yaşamının bu başat ögesinin tarihi oldukça eskiye dayanır. Halk anlatılarının temelinde pek çok türe yansıdığı kabul edilen mitleri görmek mümkündür. Bu nedenle halk anlatılarındaki mitolojik öğeler, hediyeleşme olgusunu anlayabilmek için önemli hâle gelir. Bu çalışmada, masal, halk hikâyesi, destan gibi anlatı türlerinde hem mitik hem de mistik, bir anlamda erginleyici unsur olarak değerlendirilebilecek “hediyeleşme” motifleri çözümlenmiştir. Bu bağlamda Türk halk anlatısı geleneğinin, mitlerden ödünç alarak içinde taşıdığı hediyeleşmeye ait kodların özgün mitik / mistik yapısı değerlendirilmiştir. İncelenen anlatılarda, imgeler düzleminde dile getirilmiş toplumsal ve bireysel erginleme aşamalarına ilişkin veriler saptanmıştır. Bu verilerin, anlatıların içinde yaşatıldığı toplumun kültürel kodları ve imge dünyası dikkate alınarak değerlendirilmesi, hediyeleşme kültürünün ortaya çıkarılmasına yardım edecektir.

Anahtar kelimeler: Halk anlatıları, Armağan, Erginleme

Abstract: Presents have had a meaning as a communication tool in people's lives since the early days. From the early period there has been a strong bond between holiness and presents. This bond is the main reason to pay attention to the present-myth bond. When many consider that myths reflect themselves in many areas, the mythological elements in tales become important in understanding the phenomena of presents. In this study, efforts are made to explain the motives of presents as maturing myths and mystical elements in folk narratives. In this context, the specific construction of myths and mystical codes of presents that has been borrowed from Turkish folk narratives are unraveled. In the studied narrations, data has been gathered on the social and individual maturation stages that have been articulated on images. This will help to understand the emergence of the present culture in societies that these cultural codes are kept alive.

Key words: Folk narrative, present, initiation

Аннотация: Приношение это способ коммуникации с первых времён человечества. Уже с тех времён прочное взаимоотношение между приношением и посвящённым повлияло на разное бытё людей. Начало этого бытия уходит в далёкое прошлое. В фундаменте народных рассказов можно увидеть мифов которые стали предметом подражания многим видам в фольклоре. Исходя из этого можно понять значимость мифологических элементов в разрезении понятия “приношения”. В этой статье рассматриваются ‘приношения, подношения’ как мифологические и мистические мотивы в народных пересказах как сказка, быль, поэма и т.д. которые могут быть предметом посвящения. Исходя из этого анализируется оригинальная мифологическая/мистическая структура кодов приношений заимствованных из мифов в культуре народных пересказов. В рассмотренных пересказах выявлены степени общественного и индивидуального “посвящения” на кортупе воображения. Эти данные выявленные из миров воображения и культурных кодов

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü, eolcer@gazi.edu.tr

сохранившихся в народных пересказаниях помогут выявить культуру "преподношения" этого общества.

Ключевые слова: Народное творчество, преподношение, посвящение

Tengri yarlıkadukin üçün özüm kutum bar üçün kağan olurtum¹

(Kül Tigin Yazıtı G-9)

Eski toplumlar, ilk sunularını tanrılarına yapmışlardır. "Sen bana verirsen ben de sana veririm" ilkesinden yola çıkan yüce yaratıcı, insanların kendisine sunduğu kurban ve saçları kabul ederek karşılığında insana merhamet etmiş, onu lütufla ödüllendirmiştir. Tanrının lütüfkârlığı bir süre sonra yerini insanlar arasındaki değiş tokuş ilkesiyle paylaşmaya başlamıştır. İnsanlar, birbirlerine karşılıklı sunular yaparak hem aralarındaki bağı güçlendirmiş hem de toplumsal statülerini simgesel boyutta yeniden üretmiştir. Bu yeniden üretimin güçlü simgelerinden biri de kuşkusuz birbirlerine armağan ettikleri, erginleme ritüellerinde kullandıkları hikâyeler, sözler ve savlar olmuştur. Bu hikâyeler, özellikle tanrıların gizli armağanları olarak kabul edilen mitlerin özünü oluşturur. Tanrılara ve onların erklerine öykünerek üretilen ve ötekilerle değiş tokuş edilen ilk şeylerden birinin de bu mitler olduğu düşünülebilir. Tanrıların gizi olan "mit", erginleme törenleri aracılığıyla toy olana armağan edilir.

Dolayısıyla denilebilir ki armağan, sunulduğu ilk dönemlerden itibaren kutsalla arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Kurulan bu bağ, armağan-mit ilişkisine dikkat etmemizi gerektiren en önemli nedenlerden birisidir. Mitlerin birçok türe yansıdığı ön kabulüyle yola çıktığımızda da, halk anlatılarındaki mitolojik unsurlar, hediyeleşme olgusunu anlayabilmemiz için önemli hâle gelmektedir. Burada izlenecek yol, söz konusu anlatılarda hem mitik hem de mistik, yani bir anlamda erginleyici unsur olarak gördüğümüz "hediyeleşme" motiflerinin açılmasıdır. Bu bağlamda Türk halk anlatısı geleneğinin mitlerden ödünç alarak içinde taşıdığı hediyeleşmeye ait kodların özgün mitik / mistik yapısı çözümlenmeye çalışılacaktır.

Bu yapıyı çözümlenebilmek için "erginleme"nin kavramsal olarak ifade bulduğu düzleme bakmak gerekir. Bilinir ki erginleme, insan hayatı için belirleyici olan doğum, evlenme ve ölüm gibi olaylar sırasında yaşanan dönüşümlerin toplamıdır. Sözü edilen her bir olay insan hayatının önemli geçiş evrelerinden biridir. Toy olanın, ergin bir birey olarak toplum içindeki varlığını kanıtlama sürecinin büyük bir kısmı geçiş evrelerinde gösterdiği başarıyla doğu orantılıdır. Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri* adlı eserinde, masalların son derece ciddi bir sorumluluk taşıyan bir serüven yapısında olduğunu çünkü masallarda, canavarlara karşı savaşlar, görünüşte aşılacak engeller, çözülmesi gereken bilmeceler ya da yerine getirilmesi gereken olanaksız işler gibi erginleme ile ilgili sınamalara, ölüme ya da

¹ 'Tanrı lütüfkâr olduğu için benim de talihim olduğu için hakan olarak tahta oturdum.' (Tekin 5).

dirilmeye ya da prensesle evlenmeye her zaman rastlanıldığını söyler. Eliade'ye göre masal, bir başka düzlemde ve başka yollardan, örnek oluşturacak erginleme senaryosunu yineler; yeniden ele alır ve imgeler düzleminde sürdürür (Eliade 2001: 245-46). Bu bağlamda halk anlatı türlerinden masalarda, destanlarda ve halk hikâyelerindeki hediyeleşme motifleri de imgeler düzleminde dile getirilmiş toplumsal ve bireysel erginleme aşamalarına ilişkin veriler içerir. Bu verilerin toplumun kültür kodları ve imge dünyası dikkate alınarak yeniden yorumlanması, kültürel gen haritalarının çözülmesine dolayısıyla da gelecek kuşakların kültürel mirası anlamlandırabilmelerine yardım edecektir.

Hediye ve erginleme arasındaki ilişkinin temelinde yatan önemli bir unsur da kahramanın büyüme sürecidir. Halk anlatılarındaki kahramanların özellikle de masal kahramanlarının büyüme süreçleri, onlara hediye edilen büyümlü nesnelere de anlam kazanır. Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adlı eserinde mitolojik kahramanı, "genel geçerliği olan olağan insanî biçimlerin yerel ve kişisel tarihsel sınırlamalarını çatışarak aşabilmiş olan kadın ve erkek" kişiler olarak tanımlar (Campbell 2000: 30). Campbell'ın sözünü ettiği tanımdan yola çıkarak masal kahramanını, "genel geçerliği olan olağan insanî biçimlerin yerel ve kişisel tarihsel sınırlamalarını çatışarak aşmış olmasına karşın kendi sınırlarını genel geçerliği olan olağan insanî biçimlere yaklaştıran kadın ve erkek kişi" olarak tanımlamak mümkün görünmektedir (Özünel 2006: 30). Bir başka deyişle, mitolojik kahramanın macerası dikey bir ilerlemeyle yoluna devam ederken, masal kahramanının macerası döngüsel bir hareketlilik içinde geleneğin sürekliliğini sağlamak için araçsallaştırılmıştır. Campbell'a göre, "kahramanın mitolojik macerasının yolu, geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş halidir: *ayrılma-erginleme-dönüş*" (Campbell 2000: 41). Söz konusu "ayrılma-erginleme ve dönüş" evreleri kahramanın "kendi bölgesine ait mikrokozmik bir zafer" (Campbell 2000: 49) elde etmesine yardımcı olur. Masal kahramanı mikrokozmik macerasının özünü oluşturan "ayrılma-erginleme- dönüş" süreçlerinde elde ettiği zaferi pekiştirmek ve iktidarını korumak için bir takım maddi ve manevi boyutlarda hediyeler kullanır. İşte sözünü ettiğimiz hediye ve erginleme ilişkisini de bu açıdan irdelemek gerekir. Kahramana sunulan hediyeler onun erginleme yolculuğunda âdeta yaşamsal bir öneme sahiptir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kahramanın erginlemesine yardımcı olacak hediyelerin hem maddi hem de manevi boyutu olabilir. Armağanın mitik arka planı konusunda çalışma yapmış olan Marcel Mauss'a göre manevi şeyler de birer mülk sayılırlar ve hediye değiş tokuş nesnesi olabilirler (Mauss 2005: 292). Mauss, "Hediye Üzerine Bir Deneme: Arkaik Toplumlarda Mübadele Biçimleri ve Nedenleri" adlı çalışmasının başında üç soru sorar ve bunlara yanıt arar. Soruları, "İnsan niye verir?" "Neden armağanları kabul etmek zorundayız?" ve "Neden karşılık vermeyi reddedemeyiz?" dir (Mauss 2005: 203). Bu sorulardan ilkinin yanıtını kutsal olanla ilişkilendirerek vermek mümkündür. Ayrıca Mauss'un soruları genişletilerek "İnsan gerçekten de verdiği karşılığını almak için mi vermektedir?"

ya da “Herhangi bir karşılık beklemeden verebilen varlık nedir?” biçimine de dönüştürülebilir. Sorulabilecek diğer sorular da, “Verilen hediye karşılığında bize olan nedir?”, “Verdiğimiz ya da bize sunulan hediye aracılığıyla toplumsal statümüzde bir değişim gerçekleşir mi?” ya da “Toplum bize armağanlar sunarak dönüşümümüzü sağlayabilir mi?” olabilir.

Hediye yani armağan her zaman büyümlü bir gizem taşımıştır. Ondaki efsunlu taraf belki de günümüzde bile hediyelerimizi paketliyor olmamızı açıklar niteliktedir. Özellikle masallardaki manevi hediyeler de kahramana işte tam da bu nedenle, efsunlu nesnelere paketlenmiş olarak sunulur. Hediyeleşme kültürü sosyal ilişkiler siteminin cisimleşmesidir ve bu ilişkiler iktidar ya da ekonomik çıkar etkenlerine indirgenemez. Zira toplum ya da birey hem tanrıya sunduğu kurbanlarla hem de muhtaçlara verdiği yardımla bir anlamda hediyeleşme kültürünü sürdürür. Bu da kutsal olanla kurulan bağı armağan üzerinden dolayımlayarak kozmosla olan mitik bağlarını yeniden üretmek olarak yorumlanabilir. Halk anlatılarında bu tür hediyeleşme motiflerine sıkça rastlanır. Kâinatın ve insanın yaratıcısı tanrı, insana hayat armağan etmiştir bunun karşılığında ise isteği “bilinmek” olmuştur. Bu döngünün kalıcılığı için ise insan, söz konusu alışverişi kurgusal dünyasında tüm canlılığıyla korumuştur.

Bu bağlamda hayat armağanının ardılının tanrının bilinme isteği doğrultusunda soyun devamlılığı için dünyaya “züriyet” armağan etmek olduğu düşünülebilir. Nitekim züriyet olgusu masalların baş motiflerinden birini oluşturur. “Sitti Nusret” (Boratav 1992: 152), “Güzel Ahmet” (Radloff 1998: 262) gibi birçok masal çocuksuzluğa çare arayan padişahların ya da tüccarların bir dervişle karşılaşmasıyla başlar ve dervişin armağan ettiği elma motifiyle devam eder. Çocuğu armağan eden tanrının aracısı olarak derviş ya da Hızır birdenbire masal kahramanının karşısına çıkar ve derdine derman olacak hediyeyi verir. Bu hediye kimi zaman bir elma kimi zaman da dervişin duasıdır. Elma simgesel olarak bereketin dolayım araçlarından biridir. Ne var ki, ister elma olsun ister söz, burada hediyein meşrulaştırdığı olgu soyun devamlılığı ilkesine dayanır. Bu örnekler çoğaltılabilir ancak bu noktada göstermek istediğimiz yalnızca bu motifin masallar içerisindeki yaygınlığıdır. Örneklenen anlatılarda armağan edilen çocuk, kutsal olan ile ilişki içinde olan bir başka varlık aracılığıyla sunulur.

Anlatıların yapısı gereği, ana kahraman yani tanrı tarafından soyun devamlılığı için armağan edilen çocuk, esas kahraman rolünü üstlenir. Bu noktadan itibaren kahramanın erginleme aşamaları, kutsalın yardımıyla dünyaya gelen çocuğun maceraları biçiminde hikâyeleştirilerek simgesel bir boyuta taşınır. Bu süreç Campbell’ın sözünü ettiği evden “ayrılma erginleme ve geri dönüş” sürecidir. Burada yapılması gereken, söz konusu simgesel üretimlerin kodlarını armağan geleneği bağlamında çözmek olacaktır.

Bu sürecin tetikleyici unsurlarından biri de Türk kültüründe de önemli olan ad alma geleneğidir. Buna “Güzel Ahmet”, “Sitti Nusret” gibi masallar örnek gösterilebilir. Halk hikâyelerinde de sıkça rastladığımız bu kurgunun kahramanı olan Güzel Ahmet, adını da bir dervişten armağan olarak alır. Ad almaya dair ritüellere birçok anlatıda ve gündelik hayatın tüketiminde günümüzde dahi rastlamak mümkündür². Kendisi bu dünyaya bir armağan olarak sunulmuş—bir anlamda seçilmiş—olan kahraman, ad alışının ardından yaşamın diğer armağanlarını aramak amacıyla yollara düşer. Burada Champell’in da vurguladığı gibi aslında kahramanın çıktığı, “içsel bir erginleme yolculuğu”ndan ibarettir (Campbell 2000: 25).

Erginleme yolculuğu aşılması gereken çetin engellerle doludur. Kahraman bu yolları kendisine sunulan efsunlu armağanlar yardımıyla aşar. Güzel Ahmet’in ilk sınavı, Hırızmalı Güzel’le olacaktır. Hikâyedeki Hırızmalı Güzel, 40³ tane dev tarafından korunan ulaşılması son derece güç bir kalede yaşamaktadır. Ahmet’in Hırızmalı’ya ulaşabilmesi için 40 dev engelini aşması gerekecektir (Radloff 1998: 263). Ancak bundan sonra Hırızmalı kendisine kendisini bir armağan olarak sunacaktır.

Hırızmalı’nın kahramanımıza bir armağan olarak sunulması cinsel kimlik arayışının simgesel bir anlatımı olarak okunmalıdır. Görüldüğü üzere masalda erkek cinsel kimliği armağan yoluyla kazanılır. Bu, onun erginleme aşamalarından biridir. Kadın erkeğe kendini armağan olarak sunar ve onun iktidarını sağlamlaştırır. Bu tıpkı ulu tanrıça Umay’ın Şaman’ı erginlemek üzere götürmesi gibi bir erginlemedir. Aynı motif ilerleyen dönemlerde sosyal nedenlerden dolayı âşıkların vazgeçilmez olan bade ve dolu motifine dönüşecektir.

Güzel Ahmet’in Hırızmalı Güzel ile olan evliliği bizi armağanın bir başka boyutunu düşünmeye sevk eder. Evlenme aşamalarındaki ritüeller de armağanla doğrudan ilişkilidirler. Evlilik süreci erkeğin kızı alabilmesi için—bu, bir anlamda da erkeğin soyunu devam ettirebilmesinin de önkoşuludur—babaya ödediği başlık parası adı verilen bir tür armağanla başlar. Buna karşılık, müstakbel gelinin babası da erkeğe kızın çeyizi olarak bazı armağanlar verir. Böylece evlilik alışverişinin ilk armağan değiş tokuşu sona erer. Evlilik sonrasında izleyen günler bu tür karşılıklı armağan alışverişine vesile olur. Ancak burada bizim için önemli olan sadece evlilik törenleriyle bile insanın armağana ne kadar bağımlı bir hayatı olabileceğinin açığa çıkmasıdır. Bunun yanı sıra âşığın maşuku ile birleşmeden önceki kur döneminde ona sunduğu armağanlar da düşünüldüğünde söz konusu saptama netleşir.

Anlatılarda genç kızlar eş seçerken de hediye başat konumdadır. Örneğin “Ben Bir Yeşil Yaprak İdim” (Boratav 1992: 102) adlı masalda, kız kendisini armağan

² Ad alma âdetleri ile ilgili olarak bkz. Ögel ve İnan.

³ 40 sayısının formel bir sayı olması önemlidir. Bu konuda bkz. Ögel ve İnan.

olarak sunacağı erkeğin sergilemesi gereken gösterilerle ilgili değişik bir strateji uygular. Kız kendisini elde edecek yiğidin ona ulaşmadan önce bazı bedelleri ödemesi gerektiğini düşünerek çıtayı oldukça yükseğe koyar. “Her kim narı tek eliyle bir tanesini bile yere düşürmeden yerse” armağanı ona sunacaktır.

Anlatılarda kahramanlar buna benzer engellerle sıkça sınanırlar. Yiğitlerin aşmaları gereken dağlar, elde edilmesi imkânsız büyümlü şeyler vardır. Genç kızların, zorlu engelleri aşarak kendisine cesaret ve yürekliliklerini armağan eden talipleri arasındaki rekabeti körüklemesindeki amaç en yüksek sunuyu seçebilmektir. Bu noktada bir eşe ulaşmak için verilen armağanların maliyetinin çok yüksek olduğu söylenebilir. Konuya erkeğin penceresinden baktığımızda, bedeli ağır da olsa elde ettiği armağanın buna değdiğini söylemek mümkündür; çünkü erginleşmesinin önemli aşamalarından biri olan cesaret ve güç sınavını vermenin ödülü olarak kendisine yiğit ve güzel bir eş sunulmuştur.

Bunun dışında anlatılarda sıkça rastlanan bir başka efsunlu armağan da genelde kahramanın atı tarafından hediye edilen “üç kıl”dır. Kahraman başı sıkıştığı her anda kendisine armağan edilen kıllardan birini yakarak erginleme aşamalarındaki sınavları başarıyla verir. Buna örnek olarak da “Ağlayan Nar Gülen Ayva” (Radloff 1998: 223). Kahramanın karşılaştığı güçlükleri kendisine hediye edilen büyümlü nesnelere aşması zorluklar karşısında mistik bir hediye ile ödüllendirildiğinin göstergesidir. Kahraman karşılaştığı sınavları hediye aracılığıyla aşarak erginleme aşamalarını başarıyla tamalar.

Anlatılarda kahramanı erginleyen armağanlar bunlarla sınırlı değildir. Gelip geçen Tanrı misafirlerine yolu yurttan geçen bezirgâna konukseverlik sunmak da göze çarpan armağan türleri arasındadır. Bu yolla kahramana yardım eden kişi mutlaka ödüllendirilir. Tanrı misafirliğine gelen âşığı konuk etmemek, önüne sofraya sermemek toplum tarafından dışlanmayı da beraberinde getirir. Oluşan toplumsal baskı sonucu istenirse de misafir ağırlanır. Bu motifin masalarda yer almasının birincil sebebi “Tanrı misafiri” olgusunun toplumsal önemini vurgulamaktır. Misafir, bir anlamda tanrının kulunu sınama araçlarından biri olarak karşımıza çıkar. Tanrı, misafir göndererek kulunun şükür ve minnet mekanizmalarını denetler. Bu nedenle Tanrı misafiri kavramı kültür içinde kendine sağlam bir yer edinebilmiştir. Tanrı misafirinin önemi, “Güzel Ahmet” ya da “Kahveci Güzeli” gibi birçok masalda göze çarpar. “Kahveci Güzeli” masalında derviş, kahramanın çalıştığı yere gelerek Tanrı misafiri olur. Onu layıkıyla ağırlayan oğlan mükâfatlandırılır (Radloff 1998: 258).

Buraya kadar verilen örneklerle anlatılardaki hediyeleşme motifinin erginleme bağlamındaki dönüştürücülüğü ele alınmıştır. Erginleme törenleri, bilindiği üzere, sosyal ve simgesel doğumu gerçekleştirirler. Erginlenen birey geçtiği aşamalar ve engellerin ardından hem “sen oldun artık” hem de “sen bizden oldun artık” önermelerini de gururla taşıyabilecek hâle gelir ya da getirilir. Dolayısıyla, kahraman

erginleme döngüsünü tamamlar ve bir diğerini erginlemek üzere yoluna devam eder.

Sözlü kültür toplumları şeylerin üretiminden daha fazla “yeniden üretimi”yle ilgilidir. Bu anlatılarda erginleme çevrimi efsunlu armağanlarla donatılarak geleneğin yeniden üretimine katkıda bulunur. Bu, bir anlamda da, biyolojik varlıkların yeniden üretimine, onlar arasındaki ilişkilere ve tanrılara armağanlar verilmesi dolayısıyla toplumun kendisinin yeniden üretimine çok fazla özen gösteren sözlü kültür toplumunun gelecek kuşaklara armağanı olarak okunmalıdır. Yeniden üretim anı, kutsallığın ve ritüelin anlarından biridir. Kuşkusuz, kuşattığı ve nüfuz ettiği kutsal olmayan faaliyetlere harcanan zamandan çok daha önemli bir yer tutar. Her şey sonsuzla, kaosla ve kozmosla kalıcı bir biçimde bağdaştırılmak zorundadır. Aksi takdirde yaşam bulamaz. Bu nedenle anlatılardaki hediyeler kahramanın bu bağı pekiştirmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- BORATAV, Pertev Naili (1992), *Az Gittik Uz Gittik*, İstanbul: Adam Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (2001), *Masallar: Uçar Leyli* (Haz. Muhsine HELİMOĞLU YAVUZ), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (1992), *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul: Adam Yayınları.
- CAMPBELL, Joseph (2000) *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. Sabri GÜRSES), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELİADE, Mircea (2001), *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema RİFAT), İstanbul: Om Yayınları.
- GODBOUT, T. Jacques (2003), *Armağan Dünyası* (Çev. Dilek Hattatoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÜNAY, Umay (1975), *Elazığ Masalları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- MAUSS, Marcel (2005), *Antropoloji ve Sosyoloji*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- ÖZÜNEL Ölçer, Evrim (2006), *Masal Mekanında Kadın Olmak*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- RADLOFF, Wilhelm - KÚNOS, Ignacz (1998), *Proben: Der Volks Literatur der türkischen Stämme VIII.* (Haz. Saim SAKAOĞLU ve Metin ERGUN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2002), *Gümüüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAVUZ, Helimoğlu Muhsine (1997), *Masallar: Eğitimsel İşlevleri ve Dil Öğretimine Katkıları*, Ankara: Ürün Yayınları.